

ANNA KOSTECKA-SADOWA

Polska Akademia Nauk w Krakowie, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-2287-904X>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2024. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

**RECENZJA SŁOWNIKA JĘZYKA MIESZKAŃCÓW OKOLIC KŁECKA.
PRACA NA ROLI I W GOSPODARSTWIE,
POD REDAKCJĄ JUSTYNY KOBUS I KRYSZTYNY WILKOSZ**

Wydawnictwo PSP, Poznań 2024, ss. 344.

Słowa kluczowe: recenzja, słownictwo, język mieszkańców wsi, subpole.

STRESZCZENIE

Niniejszy tekst stanowi recenzję *Słownika języka mieszkańców okolic Klecka. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod redakcją Justyny Kobus i Krystyny Wilkosz. Tematem przewodnim *Słownika* jest praca na roli i w gospodarstwie. Są tu wyrazy nazywające realia dawne i współczesne – nazwy narzędzi i maszyn, nazwy prac polowych i gospodarskich, nazwy roślin i zwierząt hodowlanych. Opracowanie przedstawia ogół słownictwa używanego w środowisku wiejskim badanych miejscowości, nie ma charakteru dyferencyjnego – zawiera nie tylko leksemy gwarowe, ale i ogólnopolskie, regionalizmy, wyrazy potoczne, specjalistyczne czy profesjonalizmy.

Słownik języka mieszkańców okolic Klecka. Praca na roli i w gospodarstwie, pod redakcją Justyny Kobus i Krystyny Wilkosz, to kolejna publikacja poświęcona językowi mieszkańców z poszczególnego regionu Wielkopolski. Jest już piątym¹ słownikiem współredagowanym przez Justynę Kobus i nauczyciela, z cyklu *Wielkopolskie Słowniki Regionalne*, powstającym w ramach współpracy środowiska naukowego ze

¹ *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*, pod red. J. Kobus i T. Gniazdowskiego, Wydawnictwo PSP, Poznań 2018; *Słownik języka mieszkańców okolic Czerniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i M. Stępień, Wydawnictwo PSP, Poznań 2018; *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo PSP, Poznań 2022; *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo PSP, Poznań 2023.

środowiskiem lokalnym. Stanowi kontynuację szeroko zakrojonego i długofalowego projektu edukacyjnego, w którym udział biorą uczniowie szkół podstawowych wraz z poznańskimi dialektologami z Pracowni Dialektologicznej UAM w Poznaniu.

W projekcie pozyskano ponad 24 godziny nagrań, co przełożyło się na ok. 580 stron transkrypcji – nagranej mowy współczesnych mieszkańców okolic Kłecka. Osoby zaangażowane w prace projektowe pozyskiwały także dokumentację fotograficzną. Materiał źródłowy pochodzi z 10 miejscowości. Badaniami objęto 24 informatorów reprezentujących trzy pokolenia.

Tom ten zawiera ponad 1750 haseł uszeregowanych w porządku alfabetycznym oraz 70 fotografii. Opracowanie przedstawia ogół słownictwa używanego w środowisku wiejskim badanych miejscowości, nie ma charakteru dyferencyjnego – zawiera nie tylko leksemy gwarowe, ale i ogólnopolskie, regionalizmy, wyrazy potoczne, specjalistyczne czy profesjonalizmy – co jest bardzo ważne, gdyż odcięcie się od haseł np. ogólnopolskich zniekształciłoby obraz języka mieszkańców tego regionu, co więcej, zarejestrowane tu leksemy – wyrazy o węższym zasięgu regionalnym, lokalnym – dają badaczom podstawy do dalszych prac naukowych. Stanowi to istotną wartość dokumentacyjną, uchwycony bowiem został stan leksyki wsi wielkopolskiej w konkretnym czasie, z całą jej różnorodnością fonetyczną i morfologiczną. Publikacja wypełnia zatem lukę w opracowaniach dialektologicznych, wśród których brakowało dotychczas takiego słownika z tych miejscowości.

Badane okolice dotychczas nie były dostatecznie opisywane pod względem językowym – gwarowym. Leżą one na terenie granicznym – między środkowym i północnym poddialektem Wielkopolski. Przed wojną, w latach 30. XX wieku, doc. Adam Tomaszewski zajmował się badaniami, obecnie są to szczątkowe źródła, ponieważ zaginęły podczas II wojny światowej. Po 1945 roku gromadzono materiały głównie do *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*, dlatego też materiał nowoczesny, zebrany w tym projekcie, to bardzo potrzebny zbiór danych do dalszych badań językowych. Na jego podstawie można scharakteryzować język współczesnych mieszkańców okolic Kłecka.

Tematem przewodnim *Słownika* jest praca na roli i w gospodarstwie. Materiał obejmuje subpola, takie jak: 1. Nawożenie, orka, bronowanie; 2. Siew, sianokosy; 3. Żniwa, omłot, ziemniaki i buraki; 4. Praca przy krowach, koniach, świniach; 5. Praca przy owcach, kozach i drobiu. Są tu wyrazy nazywające realia dawne i współczesne – nazwy narzędzi i maszyn, nazwy prac polowych i gospodarskich, nazwy roślin i zwierząt hodowlanych. Mamy tu też wyrazy ogólne, wykraczające poza temat przewodni: takie jak przysłowki, czasowniki czy określenia ludzi, cech człowieka i słusznie, ponieważ w cytatach pojawiają się takie przykłady, a nie każdy odbiorca, zwłaszcza młody, może je znać. Dlatego bardzo dobrze, że znalazły się one w tej pracy. Uwzględnienie w słowniku znaczeń niektórych wyrazów wykraczających poza temat przewodni służy też pokazaniu bogactwa semantycznego. Poza tym ogół pozyskanego materiału pozwala spojrzeć na język mieszkańców Kłecka w obszerniejszym kontekście i z różnych perspektyw.

W przedstawionym materiale zauważa się pewne zjawiska dotyczące mowy mieszkańców, są to liczne zdrobnienia, germanizmy, używanie przyimka *do* zamiast *dla*.

Z fleksji częsta jest końcówka *-ów* w D. l.m. r.ż i r.n., formy istot młodych z *-ak* oraz *-ę*, produktywne formanty *-aty*, *-ejszy*, *-ica*.

Zanotowano tu wiele wyrazów typowych dla badanego obszaru, np. *bestry* ‘o umaszczeniu zwierząt – w łaty’, *drapicha* ‘noga drobiu wraz z pazurami’, *dupka* ‘część ziemi niaka, z której wyrastają kielki’, *figajda* ‘krowa, która kopie’, *frukać* ‘fruwać, latać’, *jarlica / jarliczka* 1. ‘jagnię płci żeńskiej’ oraz 2. ‘owca mająca pierwszy raz młode’, *kejter* ‘pies’, *kierzek* ‘tu: krzak ziemniaka’, *krowiarek* ‘mężczyzna, który dawniej trudnił się opieką nad bydłem, w tym doił krowy’, *mijak* ‘pasek trawy ominięty podczas koszenia’, *mleczarek* ‘człowiek, który dawniej odbierał kanki z mlekiem od gospodarzy i dostarczał je do zlewni lub mleczarni’, *naczyńko* ‘małe naczynie; naczynko’, *naćpać* ‘nakłaść’, *napruszać się* ‘o ptaku – nastroszyć pióra’, *osierdzie* ‘tu: płuca i serce zabitej świni’, *pierzak* ‘osoba zajmująca się darcie pierza, jego skupem i pielęgnacją’, *pisklynie* ‘głos wydawany przez pisklę’, *plaper* ‘dawna maszyna do czyszczenia ziarna z plew’, *pozywać* ‘nazywać’, *ryczka* ‘mały stółek wykorzystywany do siedzenia podczas dojenia krów’, *skotarz* [*skotorz*] ‘mężczyzna, który dawniej trudnił się opieką nad bydłem, w tym doił krowy’, *szudrać się* ‘drapać się’, *szyknie* ‘tu: sprytnie, sprawnie’, *udowić* ‘o krowie – udławić się, zadławić się’, *wilgniejszy* ‘bardziej mokry’, *wozak* ‘ten, kto kieruje koniem; powożący’, *żywiec* ‘tu: żywa tkanka w kopycie konia’ i wiele innych.

W rezultacie zgromadzono bogaty materiał egzemplifikacyjny, a zaangażowanie młodzieży i informatorów dodatkowo powiększyło ich wiedzę o dawnym i współczesnym życiu i języku mieszkańców tego regionu. Opracowanie takie jest nie do przecenienia.

Słownik został poprzedzony uwagami wstępnymi – omówieniem historii badanych miejscowości, charakterystyką informatorów, opisem języka tych mieszkańców, zasadami opracowania słownika, m.in. zasady zapisu cytatów, informacje o budowie słownika i in.

Główną część tomu stanowi sam słownik liczący ok. 300 stron. Budowa artykułu hasłowego jest przejrzysta. Składa się on z: 1) wyrazu hasłowego oraz wariantów fonetycznych w nawiasie kwadratowym, informacji gramatycznej (tylko w wyjątkowych przypadkach); 2) definicji; 3) cytatu lub cytatów wraz ze skrótami nazw miejscowości, z których pochodzi materiał; 4) odsyłaczy do innych haseł. Hasła słownikowe podawane są w formie podstawowej, czyli rzeczowniki i przymiotniki w mianowniku liczby pojedynczej, czasowniki w bezokoliczniku. Główki haseł wyróżniono **boldem**, definicje hasła i ewentualne uzupełnienia, a także odnotowane w nawiasach skróty nazw miejscowości, zapisano pismem prostym. Kursywy użyto, przytaczając tekst będący fragmentem wypowiedzi rozmówcy. W transkrypcji uwzględniono specyfikę mowy informatorów i zastosowano wielokropki obustronnie oddzielone spacją oznaczające pauzę. Zapis materiału gwarowego jest uproszczony, respektujący zasady pisowni polszczyzny ogólnej. Zaś w sposób czytelny dla odbiorcy naniesione są lokalne zjawiska fonetyczne. Przyjęte zasady umożliwiają ukazanie systemu fonetycznego i wariantywność form opisywanej gwary. Zobaczmy kilka przykładów:

baça – ‘tu: człowiek wypasający krowy, gęsi’: b.c. (Boj); zob. **dojarz**, **krowiarek**, **pasterz**, **pastuch**, **skotarz**.

darcie piór – ‘oddzielanie miękkich części piór od ich rogowej osi w celu przygotowania wypełnienia poduszek i pierzyn; zwyczaj ten zanikł w latach 70. XX w., dziś jedynie jest odtwarzany; darcie piór integrowało kobiety z danej wsi, które spotykały się w jednym domu i wspólnie wykonywały tę pracę, śpiewając i rozmawiając; zakończeniu darcia pierza towarzyszył poczęstunek – alkohol i przekąska’: *darcie piór ... [...] no to jest właśnie to ... odloⁿczanie piór od tych grubszych piórek ... tych drobniejszych od grubszych ... [...] to sie tag oddziela ... i zostawia sie te te ostre pióra ... po prostu wyrzucajoⁿc to ...* (Boj); zob. **pierzak**.

drabina – 1. ‘bok wozu w formie drabiny’: *tutej dalej so^m drabiny drabiniaste to jest znaczys sie wóz jakby do siana wożenia albo do słomy ...* (Bis); *wóz drabiniasty bo to takie ... takie duże drabiny były na boku ... no nie pamie^tam jak sie ... to nazywało ... te okucia miały swoj^om nazwe ...* (PIW); *to drewno ... i to^m drabine wkładało sie tu w to ... i tu opierało na osi ... i to ni miało prawa ... sie nic stać ... nie ... [...] tu były takie rozpórki ... żeby te drabiny sie nie schodziły do środka ... i tu w środku jakaś deska ... no! ...* (PIW) (Char) (Wil); zob. **bok**, **drabie**, **drabinka**; 2. ‘paśnik na siano lub trawę dla zwierząt wewnątrz budynku gospodarczego’: b.c. (Boj); zob. **drabie**.

Redaktorki *Słownika* zadbały, by hasła miały przejrzystą strukturę i zawierały wszystkie niezbędne informacje. Bezpośrednio po wyrazie hasłowym znajduje się jego zwięzła i klarowna definicja realnoznaczeniowa, opisowa, synonimiczna i zakresowa, strukturalna, strukturalno-znaczeniowa. Tam, gdzie definicja synonimiczna wydawała się z różnych względów niewystarczająca, zamieszczano definicję rozbudowaną, wyjaśniającą znaczenie wyrazu, niekiedy zawierającą informacje etnograficzne. Po każdym cytacie w artykule hasłowym podawany jest skrót źródła, czyli miejscowości, w której został zarejestrowany (skrót miejscowości poniżej). Jeśli ten sam wyraz został odnotowany w innej miejscowości, lecz bez dłuższego cytatu, to po pierwszym skrócie podaje się w osobnych nawiasach kolejne miejscowości. Niektóre definicje są rozbudowane o informacje o charakterze etnograficznym, co jest zgodne z najnowszymi trendami leksykografii gwarowej (zob. J. Kaś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, H. Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny* i in.).

Następną część artykułu hasłowego stanowią przytoczone konteksty występowania danego wyrazu wraz z informacjami o miejscu zanotowania. Są one ważnym elementem, który decyduje o wysokiej wartości naukowej i dokumentacyjnej słownika. Poświadczają zakres jego użycia oraz w wyrazisty sposób oddają istotę znaczenia, odkrywając jego motywację semantyczną. Zarejestrowane słownictwo również jest interpretowane poprzez przytoczenie szerokich i bogatych kulturowo i obyczajowo kontekstów. Wybrane przez Redaktorki cytaty stanowią cenne źródło dla badaczy frazeologii gwarowej, a także kulturoznawców i folklorystów, gdyż często przywołują informacje o dawnych zwyczajach, obrzędach i wierzeniach. Te wypowiedzi, zapisane w cytatach, mają za zadanie odpowiedzieć na najważniejsze pytania związane z wyrazem hasłowym: co to jest, jak wygląda, do czego służy, jakie ma zastosowanie, gdzie występuje, jakie budzi skojarzenia, jakie się z tym wiążą powiedzenia, przysłowia itd. Każdy cytat jest precyzyjnie zlokalizowany geograficznie – po każdym z nich w nawiasie widnieje

skrót nazwy wsi, w której mieszka informator. Na podstawie zamieszczonych, zwykle długich, cytatów badacz jest w stanie odtworzyć informację gramatyczną, celowo pomijaną – w większości haseł – przez Redaktorki *Słownika* z uwagi na niewyspecjalizowanego odbiorcę oraz funkcję pozajęzykową publikacji. Kolejną częścią artykułu hasłowego jest geografia, czyli określony zasięg geograficzny wyrazu hasłowego. Stanowi to bardzo cenną informację, szczególnie dla dialektologów i etymologów, którzy na tej podstawie mogą wyciągać wnioski na temat wzajemnych wpływów międzodialektałnych czy pochodzenia wyrazów, ale także ukazanie dynamiki i kierunku zmian dokonujących się w gwarach.

Pokażny zbiór fotografii – dokumentujący obiekty typowe dla kultury tych mieszkańców – jest również bardzo potrzebny ze względu na odbiorcę. To spełnienie postulatów metodologii współczesnej leksykografii gwarowej, gdyż znajomość elementów kultury wiejskiej jest coraz słabsza i sama definicja może się okazać dla czytelnika niewystarczająca. Kolorowe ilustracje są bardzo pomocne i rozwiewają wszelkie wątpliwości co do identyfikacji dawnych przedmiotów i desygnatów przyrodniczych. Barwne fotografie dokumentują słowa często już dziś nieznane, zapomniane lub wymagające zilustrowania. Jest to walor, który poszerza grono odbiorców o osoby nieposiadające przygotowania dialektologicznego czy etnograficznego. Wykorzystanie fotografii, a także prostszego w odbiorze zapisu ortograficznego z uwzględnieniem właściwości gwarowych, nadaje słownikowi charakter opracowania nie tylko naukowego, ale również praktycznego, mogącego stanowić podstawę szkolnej edukacji regionalnej i promocji dziedzictwa językowo-kulturowego tych terenów. Co więcej, Redaktorki zachęcają czytelników do refleksji i uczestnictwa w procesie zbierania informacji, czemu służy na samym końcu pracy miejsce na notatki i zaproszenie do kontaktu.

Zestawiony wedle omawianych tu zasad *Słownik* ukazuje leksykę bardzo ograniczonego obszaru. Jego wartość – zwłaszcza naukowa – wzrasta w momencie pojawienia się analogicznego, zestawianego wedle tych samych założeń, dokumentującego bogactwo gwarowej leksyki innego terenu. Możliwość takiej konfrontacji legła właśnie między innymi u podstaw ograniczenia terenowego. Ponadto słownik przynoszący leksykę niewielkiego regionu cieszy się większym zainteresowaniem społeczności lokalnej, poszukującej w nim elementów albo sobie znanych, albo „używanych w naszej okolicy”. To założenie przyczyniające się do popularyzacji lokalnego języka (gwary) i kultury ludowej sprawia, że badania terenowe stają się łatwiejsze dla badacza – informatorzy wiedzą, iż ich czas, który poświęcają podczas eksploracji, nie idzie na marne. Dużo łatwiej także jest pozyskać informatorów do kolejnych badań, gdy można pokazać efekt w postaci książki z innej miejscowości czy opracowanej w tym samym miejscu, lecz na inny temat. Dzięki staraniom Redaktorek o udokumentowanie i interpretację słownictwa występującego w mowie mieszkańców wsi zyskuje walor opracowania dialektologicznego, etnolingwistycznego i socjolingwistycznego. Struktura słownika i hasła słownikowego pozwalają nie tylko ocalić od zapomnienia wyrazy dawne, zanotowane w pamięci najstarszego pokolenia, ale także wskazać kierunek i tempo zmian zachodzących w mentalnej przestrzeni wsi. Starannie dobrane konteksty występowania nazw

pozwala ją badać świadomość językową mieszkańców oraz wartościowanie przez nich przeszłości i terażniejszości. Tak pomyślany słownik stanowi niezwykle cenny dokument oraz przewodnik po językowym i kulturowym dziedzictwie KłECKA i okolic.

Publikacja ta jest dokumentem współczesnego języka mieszkańców wsi, odzwierciedla stan polszczyzny na początku XXI wieku na konkretnym obszarze, w tym stopień zachowania gwary.

BIBLIOGRAFIA

- Karaś, H. 2011. *Polska leksykografia gwarowa*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW.
- Kąs, J. 2015–2019: *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*. Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz: Małopolskie Centrum Kultury SOKÓŁ w Nowym Sączu.
- Pelcowa, H. 2012–2022: *Słownik gwar Lubelszczyzny*, T. 1–10. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sierociuk, J. 2006. „Regionalny słownik gwarowy – nowa propozycja z udziałem środowiska lokalnego”. W *Język – literatura – wychowanie. Praca zbiorowa dedykowana Profesor Annie Kowalskiej*, red. J. Bałachowicz, i S. Frycie. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, 65–70.
- Sierociuk, J. 2010. „Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych”. W *Studia Dialektologiczne*, T. 4, red. H. Kurek, A. Tyrpa, i J. Wronicz. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 135–143.
- Sierociuk, J. 2016. „Słowniki regionalne jako wstępny etap opracowania Słownika ogólnowielkopolskiego”. W *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, red. D.K. Rembiszewska. Warszawa–Łomża: Instytut Sławistyki PAN, Łomżyńskie Tow. Naukowe im. Wagów, 245–254.
- Sierociuk, J., red. 2021. „Wielkopolskie Słowniki Regionalne – założenia leksykograficzne”. *Gwary Dziś* 14. *Metodologia badań*: 289–305.

Review of *The Dictionary of the Language of the Residents of the Kleck Area. Farm Work*, Edited by Justyna Kobus and Krystyna Wilkosz:

Keywords: review, vocabulary, language of the inhabitants of the village, thematic field.

ABSTRACT

This text is a review of the *Słownik języka mieszkańców okolic Klecka. Praca na roli i w gospodarstwie*, edited by Justyna Kobus and Krystyna Wilkosz. The main theme of the dictionary is work in the field and on the farm. There are words that describe reality old and modern – names of tools and machines, names of field and farm work, names of plants and farm animals. The study presents the general vocabulary used in the rural environment of the studied localities, it has no differential character – contains not only dialectal lexemes, but also national, regionalisms, colloquial, specialist or professional expressions.